

УДК 811.161.2'42

Мініч Л. С.

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ІДЕЇ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті проаналізовано основні аспекти дослідження синергетики. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні сутності синергетики.

Ключові слова: синергетика, лінгвосинергетика, синергетичний напрям, духовно-синергетична сутність мови, енергетичність мови.

В статті проаналізовані основні аспекти дослідження синергетики. Основне внимание сосредоточено на выяснении сущности синергетики.

Ключові слова: синергетика, лінгвосинергетика, синергетическое направление, духовно-синергетическая сущность языка, энергетичность языка.

The article reveals main aspects of studying synergetics. The main focus is on clarifying the nature of synergetics.

Key words: synergetics, lingvosynergetics, synergetic tendency, spiritual synergetic nature of a language, language energy.

Синергетика – це науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, фізико-хімічних, економічних та інших) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовинами, інформацією та енергією з навколишнім середовищем за нерівноважних умов [3, с. 38].

На сучасному етапі предмет вивчення синергетики (або новітньої загальнонаукової теорії самоорганізації) – дослідження законів та закономірностей глобальної еволюції довільних відкритих, складних систем, головною рисою яких – нестійкість, нерівноважність та нелінійність. Виникнення цієї науки зумовлено насамперед тим, що системний підхід застосовували в процесі дослідження високоорганізованих матеріальних систем (біологічних, технічних, соціально-економічних), але поза увагою залишалися процеси самоорганізації в цих системах. Результати, які здобули засновники синергетики Г. Хакен та І. Пригожин, виявилися настільки цінними, що це дало змогу поширювати їх на системи довільної природи. Синергетику можна розглядати як сучасний етап розвитку ідей кібернетики та системних досліджень. Кібернетика та різноманітні напрямки загальної теорії систем вивчають процеси підтримання рівноваги (гомеостазису) у системах за рахунок зворотних зв'язків, а також процеси управління системами. У лінгвістиці синергетику розглядають як саморушійний процес становлення та виявів синергетичних властивостей концептів у когнітивному просторі художнього тексту, а також з огляду на універсальний та міждисциплінарний характер синергетика виступає методологічним компонентом лінгвокультурологічного дослідження та джерелом породження образності.

У цій науковій роботі ставимо за мету проаналізувати основні аспекти дослідження синергетики, з'ясувати сутність синергетики.

Поняття синергізму, синергії лежать в основі популярної нині науки – синергетики, яка з'явилась в останній третині ХХ століття. Синергетика вивчає системи, складені з багатьох підсистем різної природи (від атомів та електронів – до людей та космічних систем); досліджує їхню взаємодію; формує уявлення про альтернативність, поліваріантність шляхів розвитку складних відкритих систем; розглядає хаотичні процеси як потенційно впорядковані тощо. Синергетика – це також наука про несподівані явища. Насправді визначень синергетики десятки, а то й сотні (Г. Хакен [28], І. Пригожин [18], А. Жаботинський [12], С. Капіца [13], В. Василькова [9], Л. Бородкін [7], В. Аршинов [3] та ін.) Об'єднує їх те, що цей науковий напрям, який розробляють численні інститути синергетики, має міждисциплінарний характер і його використовують як у природничій, так і в гуманітарній сферах.

Зміни наукової світоглядної парадигми, істотні інформаційно-пізнавальні інновації кінця ХХ – поч. ХХІ ст., що відбуваються в сучасній науці, науковці характеризують, як радикальні зміни бачення природи, як парадигмальне зміщення і взагалі, – як зміна вектору руху наукової думки у зв'язку зі становленням синергетичної парадигми [24, с. 115]. Останнім часом з огляду на вивчення синергетичної міждисциплінарної парадигми в науці виформовується нова галузь когнітивних знань – лінгвосинергетика, коли мовно-мовленнева система та мовна особистість розглядаються як складні відкриті, нелінійні системи, що функціонують за рахунок взаємодії власних підсистем та зовнішніх чинників етносу, його культури, свідомості соціуму і що перебувають у стані динамічної рівноваги, маючи регуляторні механізми. Підґрунтям лінгвосинергетичних і психолінгвосинергетичних ідей можна вважати положен-

ня щодо мови *ергон й енергея* В. фон Гумбольдта, розробок О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, концепції асиметричності й умовності мовного знака Ф. де Соссюра, В. Скалічки, мовного дрейфу Е. Сепіра, теорії діалогічного тексту М. Бахтіна, сучасні розробки мовленнєзнавства й дискурсології.

Синергетичний міждисциплінарний напрямок поступово перетворюється на всезагальну теорію розвитку, тому є об'єктом дослідження науковців різних галузей знань В. Вернадський [10], П. Флоренський [27], Г. Хакен [29], Ф. Бацевич [5], І. Пригожин [19], В. Аршинов [4], Ю. Лотман [14], Р. Будагов [8], І. Ревзін [20], М. Алефіренко [1] та інші.

Синергетика розглядає пізнавальні здібності людини в гармонійно-когерентному, толерантному пристосуванні (адаптації) до світу. Особлива роль у цьому належить мові, хоч і потрібно завжди пам'ятати про принципову обмеженість людського тезаурусу сприйняття. Слово – це синергія того, хто пізнає, й речі, яка ним усвідомлюється через пізнання, особливо у вивченні тієї абсолютної субстанції, яку ми звикли називати словом Бог. Слово – це особлива форма життя. Воно є своєрідним синергеном, тому що заряджається енергетикою духу людини, а людина – від інноваційних знань, інформації, від Божественного Слова.

В. фон Гумбольдт у своїх працях подає синергетичне розуміння пізнання і мови, що потрактовано, як «вищий прояв душевно-духовного дійства, у якому людині вперше відкривається нова сторона дійсності, істинність речей...», відмінність між мовами – це не відмінність звуків чи знаків: це різниця «поглядів на світ» (*Weltansichten*) [11, с. 370]. У своїй книзі «Мова і філософія культури» В. фон Гумбольдт виводить три смислові центри вищеназваної проблеми: мова/культура/картина світу: «Мова – це об'єднана духовна енергія народу, яка дивним чином відображена у звуках... Мови – це ієрогліфи, в яких людина відображає світ та своє уявлення про нього... Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу та різноманітність того, що ми в ньому пізнаємо». Але В. Гумбольдт писав, що «ні у сфері понять, ні в мові як такій ніщо ніколи не буває відокремленим» [11, с. 349]. Смисловим унісоном звучать слова Ф. де Соссюра: «Вся моя думка полягає в тому, що чим більше вивчаєш мову, тим більше переконуєшся в тому, що все в мові є історія... Неможливо повністю пізнати народ, не знаючи його мови або не маючи хоча б загального уявлення про неї. Мова є важливою частиною духовного багажу націй і допомагає охарактеризувати певну епоху, певне суспільство» [199, с. 40].

Будучи послідовником В. фон Гумбольдта, О. Потебня у своїй праці «Мысль и язык» переосмислює нагромаджений європейською філософською думкою та мовознавством досвід досліджень у галузі мови. На його думку, «мова – це засіб не виражати уже готову думку, а створювати її, не відображення уже встановленого світогляду, а складова її діяльності. Щоб вловити свої душевні рухи, щоб осмислити свої зовнішні сприйняття, людина повинна об'єктивувати в слові дійсність і слово привести у відповідний зв'язок з іншими словами». Учений-лінгвіст розрізняє мову та дух мови (або народу). Дух для О. Потебні – це не вся психічна діяльність людини, не протилежність матерії, а лише «свідома розумова діяльність», яка передбачає поняття і відповідно, слова, вербалізована внутрішня мова (так термін «дух» потрактуємо лише в праці «Мысль и язык»; в інших працях учений сприймає його в звичайному філософському значенні) [16]. О. Потебня переконаний, що «думка без мови, як дух без тіла, бути не може... Слово мов односкладових, як китайська, не виражає звуками відносин, це чітко неподільна одиниця, як в природі кристал. Слово мов префіксальних, які грубо виражають відносини самостійними словами, що додаються до невідомого кореня, є, швидше, підґрунтям для інших, неподільних, ніж суб'єктивна єдність членів, як в природі рослина. У мовах флективних, якими є індоевропейські мови, у яких відносини передаються закінченням, не мають самостійного буття та змін у корені, слово знову є єдністю, як в односкладових, але уже єдність у різноманітності членів, як у природі організм» [17, с. 17].

Сучасні тенденції науки про мову зорієнтовані на антропологічний аспект вивчення мови, що дає змогу впевнено рухатися до розуміння сутності й природи мови як «оселі буття людини», її духу, коли все зрозумілішим стає той факт, що «сутність мови, – тією мірою, якою вона взагалі може бути виявлена, – відкривається не «інструментальному», а філософському погляду. Визначення мови як «оселі буття духу» в наші дні стало крилатим висловом. Усе частіше в лінгвофілософських і власне лінгвістичних працях мова постає як глибинне символічне середовище, синергетично пов'язане з глибинними виявами людського духу [6, с. 33].

Ідеї духовно-синергетичної сутності мови, окрім праць названих лінгвістів, значною мірою були закладені працями російських релігійних філософів (і лінгвофілософів) О. Лосєва, П. Флоренського, С. Булгакова та деяких інших учених.

У сучасній лінгвістиці ідеї енергетейного підходу до мови виявляють дві досить помітні тенденції. Перша з них пов'язана з розумінням енергетейного як власне *енергетичного*, що має свої кількісні виміри і реалізується, передовсім, у психофізіологічній діяльності людини. Так, український мовознавець В. Таранець [25] формулює енергетичну теорію мовлення. Термін «енергетичний» має таке значення: «певна кількість нервово-м'язової активності людини, потрібної для продукування одиниць звукового рівня мови – складів, словоформ, синтагм, фраз. Кожна згадана мовленнєва одиниця має свою енергетичну структуру, яка характеризується асиметричним рухом енергії й лежить в основі матеріалізації

думки, тобто процесах породження мовлення в лінійно розгорнутих артикуляційно-акустичних одиницях. Перерозподіл енергії в межах фонетичних структур також впливає на морфологічні процеси в досліджуваних мовах» [26, с. 127]. Другу тенденцію пов'язують із вищезгаданим трактуванням енергетейного насамперед як глибоко духовного в сутності людської мови. Ідеї енергетизму в розумінні сутності й природи мови, які опрацьовують сучасні дослідники в межах цієї тенденції, виявляють досить чіткі паралелі з реалістичними і номіналістичними напрямками філософії епохи Середньовіччя, філософськими доктринами В. Соловйова, О. Лосева, С. Булгакова, П. Флоренського.

Розглянемо декілька концепцій сучасних дослідників, які працюють у світлі енергетейної теорії. Лінгвісти за об'єкт вивчення беруть різні аспекти людської мови: її звукову організацію, слово, закони сполучуваності слів (синтаксис) тощо. Водночас у цих концепціях помітна досить цілісна картина єдності Всесвіту, людини та її Мови, зокрема М. Ананов припускає, що кожен елемент Всесвіту – це втілення еталонного Звуку, оскільки, згідно зі Святим Письмом, «на початку було Слово», а значить було звучання [2, с. 121]. Істинна інформація про сутність і природу світу потрапляє до нас із Вищих Сфер, і її першооснова зосереджена у Звуці, який має свій код. Пошук «правильної» мови, точного визначення речей стосовно Вселенського Розуму має своїм вихідним пунктом еталонне звучання. Кожна річ, поняття концентрують навколо себе енергетичне поле, оскільки вони є породженнями (певною мірою) Еталонного Звуку. Звук є не лише носієм інформації, втіленням образності, але й субстанцією, яка концентрує в собі Енергію, що має позитивні й негативні поля. Пошук єдино правильних звукосполучень у їхній чіткій послідовності – мета об'єднання усіх наявних мов у єдину Істинну мову [2, с. 121-123].

Російський лінгвіст В. Юрченко вважає, що погляд на мову – це одночасно погляд на світ. Мова, на думку вченого, віддзеркалює дійсність і, відповідно, у своїй будові «відтворює» структуру Всесвіту [30, с. 63].

Досліджуючи теоретичні засади онтологічного напрямку філософії мови, П. Флоренський указує на енергейність як атрибутивну особливість імені. На його думку, «слово є сама річ, тому воно завжди є ім'я. Філософія імені в його вченні є обґрунтуванням єдиносутності людини і Бога. Через Ім'я Боже людина сутнісно дотикається до надприродного. Проголошуючи формулу «в ім'я», людина відчуває свою єдність із Богом. Обґрунтування існування Бога як об'єктивно-істинного знання філософ замінює описуванням суб'єктивного переживання, сприйняття поняття об'єктивної істини. Слово, за П. Флоренським, є організмом, самозамкнутим світом, із тонкою структурою і складною будовою. Одна із його основних властивостей – магічність, тобто здатність впливати на світ особливим способом вібрації. Слово розуміється як міст між «Я» і не – «Я», слово є той, що говорить, є сама реальність [27, с. 194].

Важливим для розуміння енергейної природи мови є запроваджене П. Флоренським у центр його філософського символізму начало енергії. Вирішальна теза цього вчення стосується поєднання феномена і ноумена, що, на думку філософа, є поєднанням енергій того й іншого, в результаті чого і з'являється символ. Буття символу є буттям злиття енергій: «така сутність, енергія якої, зрощена з енергією деякої іншої, ціннішої, несе таким чином у собі цю останню» [27, с. 223]. На базі цієї концепції вчений розгортає нове витлумачення феномена мови, слова, імені.

Концепт енергії має важливе значення у філософії імені О. Лосева: енергія є діалектичним синтезом тотожності та відмінності між сутністю та іменем речі, становленням їхньої одночасної тотожності і відмінності. Поняття енергії розвивав у XIV сторіччі у християнській патристиці Григорій Палама; він висвітлював питання про тварність чи нетварність Божих енергій; онтологічний статус самого поняття енергії, що мало рішуче вплинути на розв'язання питання про можливість спасіння для людини як істоти довершеної [див.: 6, с. 153; с. 156].

Сучасний український лінгвіст В. Манакін, аналізуючи теорії вчених, які висловлювали ідеї щодо енергетейної та енергетичної природи мови [15, с. 92], дотримується думки, що сучасне мовознавство вже повинне розпочати вивчення проблеми енергетики слова, морфеми, речення, звукового ладу мови, оскільки ключовою ланкою цієї парадигми виступає людина. При цьому вчений наголошує, що, незважаючи на фактичні прояви енергетичних властивостей мови, лінгвістика поки що не має відповідної апаратури для вимірювання мовної енергетики.

Отже, синергетичний підхід до вивчення мови – це стиль нової, відмінної від класичної, науки, це новий етап розвитку системного мислення з урахуванням нелінійності й відкритості реальних природних і соціально-гуманітарних систем. Синергетична методика принципово по-новому пояснює світоглядну теорію: у центр уваги ставляться не об'єкти, а *взаємодія між ними*, акценти зміщуються з аналізу стану речей, ситуацій на процеси, на дослідженні *спрямованості й незворотності змін*; акцентовано увагу на принципах взаємозв'язку й багатовекторного розвитку. Українські та зарубіжні вчені М. Алефіренко [1], О. Семенець [22], О. Селіванова [21], В. Аршинов [4] та інші впродовж останнього десятиріччя активно розробляють синергетичну методологію, беручи за основу те, що синергетичне світомислення дає можливість встановлювати й реально бачити процеси глибинної єдності закономірностей розвитку природи, планети, Сонячної системи і землян, діяльність якого відображена в мові.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.
2. Ананов М. Г. Эталонный Звук как воплощение Понятия Абсолюта / М. Г. Ананов ; под ред. С. С. Дикаревой и В. М. Рогинского // Когнитивные сценарии языковой коммуникации: CSC' 2001. – Симферополь : Изд-во Таврического нац. ун-та, 2001. – С. 121–123.
3. Аршавин В. И. Синергетическое движение в языке / В. И. Аршавин, Я. И. Свирский // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. – М. : Наука, 1994. – С. 33–39.
4. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М., 1999. – 203 с.
5. Бацевич Ф. С. Синергетика мови в концепції П. Флоренського / Ф. С. Бацевич // Філософська думка. – 2008. – № 1. – С. 101–110.
6. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.
7. Бородин Л. И. «Порядок из хаоса»: концепции синергетики в методологии исторических исследований / Л. И. Бородин // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2. – С. 98–118.
8. Будагов Р. А. История слов в истории общества / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1999. – 270 с.
9. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Васильков. – СПб. : Лань, 1999. – 480 с.
10. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.
11. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М., 1985. – 456 с.
12. Жаботинский А. М. Концентрационные колебания / А. М. Жаботинский. – М. : Наука, 1974. – 179 с.
13. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущего / Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. – М., 1997. – 285 с.
14. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
15. Манакін В. Мова як енергетичний феномен / В. Манакін // Нова філологія. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2007. – № 27. – С. 91–97.
16. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Слово и миф. – М., 1989. – С. 17–200.
17. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : [монография] / И. В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.
18. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
19. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // В поисках нового мировидения. – М. : Знание, 1991. – №7. – С. 32–41.
20. Ревзин И. И. Структура языка как моделирующей системы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1978. – 287 с.
21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
22. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
23. Серль Дж. Р. Метафора / Дж. Р. Серль // Теория метафоры. – М., 1990. – 543 с.
24. Степанян Л. Л. Синестезия и эмоциональность речи / Л. Л. Степанян // Вестник Московского университета. – 2004. – № 4. – С. 115–120.
25. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи / В. Г. Таранец. – К. ; Одесса : Вища школа, 1981. – 149 с.
26. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 284 с.
27. Флоренский П. Имена / П. Флоренский. – М., 2006. – 896 с.
28. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.
29. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Г. Хакен. – М. : Изд-во Per Se, 2001. – 351 с.
30. Юрченко В. С. Философские и лингвистические проблемы семантики / В. С. Юрченко. – Саратов : Изд-во СГУ, 1993. – 366 с.